

बीउविजनसम्बन्धी नीति र कानूनमा कृषकका चासोका मुद्दाहरू

विमल थापा

नेपालका करिब ८० प्रतिशत जनता कृषिमा निर्भर छन् । देशको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान करिब ३३ प्रतिशत रहेको भए पनि यहाँका अधिकांश कृषकहरू जीविकोपार्जनका लागि खेती गर्दछन् । थोरै जमीनमा विभिन्न किसिमका बालीनाली लगाएर तथा पशुपालन गरेर जीवननिर्वाहमूखी कृषिमा संलग्न यस्ता कृषकहरू गरिब, सिमान्तकृत र खाद्य असुरक्षित छन् । त्यसमाथि नेपालमा मुख्य खाद्यबालीहरूको औसत उत्पादन निकै कम छ । उदाहरणको लागि, सन् २००७/०८ मा धान, गहुँ र मकैको औसत उत्पादन क्रमशः २७७५, २२२५ र २१५९ के.जी. प्रति हेक्टर मात्र थियो । त्यसैले कृषि उत्पादन र

उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याउन नितान्त आवश्यक छ । नेपालमा रासायनिक मलको अभाव र महँगीका कारण गरिब तथा सिमान्त कृषकहरूले यस्तो मल प्रयोग गर्न नसक्ने बाध्यता, सिंचाइको अभाव, प्रविधिको विकास र विस्तारमा कमी, आदि कारणहरूले गर्दा कृषि उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न गुणस्तरीय बीउ प्रयोग गर्नु सबैभन्दा उत्तम उपाय हो भन्न सकिन्छ । विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धानले देखाएअनुसार गुणस्तरयुक्त बीउविजन मात्रको प्रयोगले पनि १५ प्रतिशत देखि २० प्रतिशतसम्म कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न सकिन्छ । नेपालमा हालसम्म अन्नबालीका ११६, दलहनबालीका ३५, तेलहनबालीका

१६, औद्योगिकबालीका ९, तरकारीबालीका ४६ र घाँसेबालीका २ गरी जम्मा २२४ उन्नत जातहरू राष्ट्रिय बीउविजन समितिले उन्मोचन गरिसकेको छ । तर पनि बीउविजन प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा नेपाली कृषकहरू औपचारिक रूपमा हुने बीउविजनको आपूर्तिमा अझै निर्भर भएका भने छैनन् । जस्तै: खाद्यबालीका कूल बीउविजनको मागमध्ये ९० प्रतिशतभन्दा बढी बीउविजनहरूको आपूर्ति कृषकहरू आफैँले संचय र साटासाट गरेका परम्परागत बीउविजनहरूको प्रयोगबाट भइरहेको छ । वास्तवमा अनौपचारिक स्तरमा भए पनि परम्परागत ज्ञान, सीप, खोज र प्रविधिको उपयोग गर्दै विभिन्न

बालीका जातहरू छनौट र विकास गरेर नेपालमा जातीय विकासका साथै समस्त कृषि जैविक विविधताको संरक्षणमा कृषकहरूले ठूलो योगदान पुऱ्याइरहेका छन् । त्यसैले बीउविजनसम्बन्धी नीति-नियम र कानूनहरूले कृषक हकहितको संरक्षणमा ध्यान दिन आवश्यक छ । यसै पृष्ठभूमिमा यस नीतिसारमा नेपालको बीउविजनसम्बन्धी नीति र कानूनहरूमा नेपाली कृषकका चासोका मुद्दाहरूबारे चर्चा गरिएको छ । साथै यस नीतिसारले बदलिँदो परिवेशमा के कस्तो विषयहरूमा ध्यान दिँदै नेपालमा नीतिगत, कानुनी र संस्थागत सुधारहरू गर्नुपर्ने छ भन्ने विषयमा पनि प्रकाश पारेको छ ।

आजको आवश्यकता भनेको एकातिर सहभागितामूलक बाली प्रजनन कार्यलाई सक्दो बढावा दिनु हो भने अर्कोतिर कृषकलाई आफूले विकास गरेको जातमा स्वामित्वको अधिकार प्राप्त गर्न सक्षम बनाउनु हो ।

upload.wikimedia.org

नेपालमा बाली विकासको इतिहास

नेपालमा धान, मकै, गहुँजस्ता मुख्य बालीहरूको जातीय विकास र संवर्द्धनसम्बन्धी कार्य वि.सं. २००६/०७ देखि शुरू भएको हो । त्यसताका फिलिपिन्समा रहेको अन्तर्राष्ट्रिय धान बाली अनुसन्धान संस्थाले होचो जातको बढी उत्पादन हुने धानको जात तथा मेक्सिकोमा रहेको अन्तर्राष्ट्रिय मकै तथा गहुँ अनुसन्धान केन्द्रले बढी उत्पादन हुने मकै तथा गहुँका होचा जातहरू विकास गर्न नेपाललाई सहयोग पुऱ्याएका थिए । त्यसपछि नेपालमा पहिलो पटक वि.सं. २०१६ मा लेर्मा ५२ नामको गहुँको उन्नत जात र वि.सं. २०२६ मा मेक्सिकोमा विकास गरिएका लेर्मा रोजो ६४, पिटिक ६२, एस ३३१, आदिजस्ता होचा जातका गहुँहरू उपयुक्त भएको पहिचान गरी कृषकहरूलाई उपयोगका लागि सिफारिस गरिएको थियो । पछि आएर वि.सं. २०४८ मा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् स्थापना गरियो, जसले हाल पनि कृषि विभाग र पशुसेवा विभागका साथै राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय स्तरमा सरकारी एवम् गैरसरकारी संस्थाहरूसँग समन्वय गरी विभिन्न बाली, पशु र माछासम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान गर्नुका साथै जातीय विकास र संवर्द्धनको कार्यलाई अघि बढाइरहेको छ ।

बिरूवाको जात विकास गर्ने प्रक्रिया

धान र गहुँजस्ता स्वयम् सेचन हुने बालीको विकास गर्दा स्थानीय तहमा उपलब्ध जातहरू र विदेशी संघ-संस्थाहरूबाट प्राप्त जातहरूलाई छनौट गरी तिनको बीचमा वर्णशंकर प्रविधिबाट आफ्नो पुर्खाभन्दा बढी उत्पादन दिने, रोग सहन सक्ने, छिटो पाक्ने, स्वादिलो तथा अन्य गुणहरू हुने सशक्त वर्णशंकर जातको विकास गरिन्छ । यसरी विकास गरिएका जातलाई पुनः अर्को वर्ष लगाई दोस्रो पुस्ताबाट उपयुक्त गुण भएका एकनाशका बोटहरू छनौट गरिन्छ । यस क्रमलाई कम्तिमा ६ पुस्तासम्म दोहऱ्याएपछि त्यसबाट विकसित जातको वंशाणुगत गुण करिब ९७ प्रतिशत एकनाशको हुने गर्दछ । तर कहिलेकाहीँ जातीय गुणहरू एकनाशको बनाउन यस प्रक्रियालाई ९ पुस्तासम्म दोहऱ्याउनुपर्ने हुन्छ ।

वंशाणुगत गुणलाई छिटो एकनाशको बनाउन अहिले मुलुकको विभिन्न हावापानी तथा आवहमा एकै वर्ष दुई पुस्तासम्म लगाउने प्रविधि (shuttle breeding) को पनि प्रयोग हुन थालेको छ । यस प्रविधिबाट तयार पारिएका एकनाशका बीउविजनहरूलाई अवलोकन गर्न नर्सरीमा लगाइन्छ । त्यसपश्चात् छानिएका जातहरूको प्रारम्भिक मूल्यांकन परीक्षण, मुलुकको विभिन्न हावापानी तथा आवहमा परीक्षण र कृषकको खेतमा परीक्षण गरिसकेपछि उपयुक्त देखिएका जातहरूबारे कृषकको प्रतिक्रिया बुझ्न तथा तिनको प्रचार-प्रसार गर्न मिनिकिटमार्फत् बीउविजन वितरण गरिन्छ । साथै सक्षम र उपयुक्त देखिएका जातहरूको बीज वृद्धि गर्न प्रजनन बीउको व्यवस्था गरी ती जातहरू कृषकका निम्ति सिफारिस गराउन राष्ट्रिय बीउविजन समितिमा जात अनुमोदन र उन्मोचनको प्रस्ताव पेश गरिन्छ ।

मकैजस्तो अत्यधिक परसेचन हुने बालीका सन्दर्भमा भने नेपालमा हालसम्म प्रायःजसो कम्पोजिट जातका बीउहरूको विकास भएको पाइन्छ । कम्पोजिट

जातका बीउहरूको विकास गर्ने प्रक्रिया पनि धान र गहुँका वर्णशंकर जातका बीउहरू विकास गर्ने प्रक्रियासँग धेरै हदसम्म मिल्दोजुल्दो हुन्छ । फरक मात्र के भने यस प्रक्रियाद्वारा वर्णशंकर बीउको विकास नगरी बालीका गुणहरूमा सुधार गरिन्छ । त्यसका लागि बढी उत्पादन दिने, रोग सहन सक्ने, छिटो पाक्ने, स्वादिलो, होचो तथा अन्य उपयुक्त गुणहरू भएका बोटहरू छनौट गरी तिनीहरूको बीउलाई एक ठाँउमा मिसाइन्छ र फेरी अर्को वर्ष लगाइन्छ । यस्तो सुधार कार्य कम्तिमा ३ वर्षसम्म जारी राखेर त्यसबाट प्राप्त कम्पोजिट जातको उपयुक्त बीउलाई पुनः धान र गहुँ बालीमा जस्तै परीक्षण गरिसकेपछि त्यसलाई मिनिकिट कार्यक्रममा लगिन्छ । त्यसपछि बीज वृद्धिमार्फत् प्रजनन बीउको व्यवस्था गरी जात अनुमोदन र उन्मोचनको लागि राष्ट्रिय बीउविजन समितिमा प्रस्ताव पेश गरिन्छ ।

तर मकैको कम्पोजिट जातका बीउविजनहरू विकास गर्ने अर्को प्रक्रिया पनि छ । उक्त प्रक्रियाअन्तर्गत सामुहिक तथा अलग-अलग रूपमा बोट छनौट गरेर, मकैको प्रत्येक घोगाको बीउ अलग-अलग लाइनमा लगाएर र त्यसपछि ५ पुस्तादेखि ६ पुस्तासम्म खुल्ला सेचनबाट बोटको उचाई, बाली पाक्ने अवधि, बीउको रङ्ग र अन्य गुणहरू समान भएको ७ देखि ८ वटा उपयुक्त जातका बीउविजनहरू सेचन गरेर कम्पोजिट जात तयार पारिन्छ । तत्पश्चात् माथि उल्लेखित प्रक्रिया अपनाई जात सिफारिसको लागि अनुरोध गरिन्छ ।

त्यस्तै मकैको वर्णशंकर जातको बीउ विकास गर्न भने पहिला उपयुक्त जातहरू छनौट गरी तिनलाई ५ पुस्ता देखि ६ पुस्तासम्म स्वयम् सेचन गराई इनब्रिडलाइन (सजाती) तयार पारिन्छ । यस्ता इनब्रिडलाइनमध्ये राम्रा इनब्रिडलाइनहरू पहिचान गरी दुई वा दुई भन्दा बढी इनब्रिडलाइनहरूबीच सेचन गराइन्छ । यसरी सेचन गराउँदा जुन इनब्रिडलाइनहरूको संयोजनले उत्कृष्ट नतिजा देखाउँछ तिनीहरूको छनौट गरिन्छ र वर्णशंकर जातको बीउ विकास गरिन्छ । यस क्रममा जात सिफारिसको लागि योग्य साबित गर्न बीउलाई विभिन्न आवश्यक परीक्षणमा लगिन्छ । वर्णशंकर बीउको जात सिफारिस गर्न आवश्यक परीक्षणहरूसँगै वर्णशंकर बीउ तयार गर्न आवश्यक इनब्रिडलाइनहरूको वृद्धि पनि गर्दै लगिन्छ ।

नेपालमा हालसम्म मकैको वर्णशंकर बीउ विकाससम्बन्धी अनुसन्धान कार्य उल्लेखनीय रूपमा अघि बढ्न सकेको छैन । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्ले "गौरब" नामको वर्णशंकर बीउ विकास गरी त्यसको प्रयोगको लागि राष्ट्रिय बीउविजन समितिमार्फत् सिफारिस गरेको भए पनि सो जातलाई कृषकहरूले रुचाएका छैनन् ।

बिरूवाको जात विकासमा निजी क्षेत्रको संलग्नता

उच्च गुणस्तरीय बीउविजनको उत्पादन, प्रशोधन तथा परीक्षणको व्यवस्था मिलाई त्यस्ता बीउविजनलाई सुव्यवस्थित तरिकाले नेपाली कृषकहरू समक्ष उपलब्ध गराउने उद्देश्यका साथ नेपाल सरकारले बीउविजन ऐन २०४५, बीउविजन नियमावली २०५४ र राष्ट्रिय बीउविजन नीति २०५६

canningtomatoes.info

LI-BIRD

LI-BIRD

कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । राष्ट्रिय बीउविजन नीति २०५६ को जातीय विकास तथा संवर्द्धनसम्बन्धी खण्डमा जात विकास तथा संवर्द्धनको कार्य सरकारीस्तरबाट मात्र हुँदै आएकोमा ती कार्य गर्न गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसमेतलाई संलग्न गराइने उल्लेख गरिएको छ । तर जातीय विकासमा संलग्न हुन चाहने निकायले आफ्नो पूर्वाधारको अवस्था र जातीय विकासमा संलग्न हुन चाहनुको औचित्यबारे पूर्व जानकारी गराएपछि मात्र जातीय विकासमा संलग्न हुन पाउने व्यवस्था मिलाइने नीति लिइएको छ । यसै नीतिअनुरूप राष्ट्रिय बीउविजन समितिले २०६२ सालमा सूचना प्रकाशित गरी निजी क्षेत्रलाई आफ्नो पूर्वाधार र शर्तहरू तोकेर जातीय विकासमा संलग्न हुन ढोका खोलिदिएको छ ।

सहभागितामूलक बाली प्रजनन कार्यक्रम

जातीय विकास र संवर्द्धनको कार्य गर्नलाई निजी क्षेत्रको लागि बाटो खोलिएको अवसरको उपयोग गर्दै केही गैरसरकारी संस्थाहरूले नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को सहयोग तथा कृषकहरूको सक्रियतामा सहभागितामूलक बाली प्रजनन कार्यक्रममार्फत् केही नयाँ जातहरू विकास गरेका छन् । सहभागितामूलक बाली प्रजनन भनेको कृषकको ज्ञान, सीप, अनुभव, खोज र अभ्यासको उच्चतम प्रयोगद्वारा कृषकको खेतबारीमा कृषक र कृषि प्राविधिकहरूसँगै काम गरेर छोटो समयमा नै स्थानीय वातावरण सुहाउँदो नयाँ जातहरू विकास गर्ने बाली प्रजननको एउटा पद्धति हो ।

नेपालमा सन् १९९० को दशकमा धान बालीका नयाँ जातहरू विकास गर्ने केन्द्रिकृत पद्धतिको विकल्पको रूपमा यस पद्धतिको विकास भएको हो । यस पद्धतिअन्तर्गत कृषि प्राविधिकहरूले अनुसन्धान केन्द्रमा १३ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म सूक्ष्म अध्ययन गरेर नयाँ जातहरू सिफारिस गर्नुको सट्टा कृषकसँग सहकार्य गर्दै कृषककै खेतबारीमा उनीहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता र निर्णयमा स्थानीय वातावरण सुहाउँदो नयाँ जातहरू विकास गर्दछन् । नेपालमा हालसम्म यस पद्धतिबाट लुम्ले कृषि अनुसन्धान केन्द्रद्वारा माछापुच्छ्रे र लि-बर्डद्वारा बर्षे-३००४, पोखरेली जेठोबुढो र सुनौलो सुगन्धा नामका धानका जातहरू विकसित गरिएका छन् । साथै यी जातहरू राष्ट्रिय बीउविजन समितिबाट आधिकारिक रूपमा अनुमोदन र उन्मोचन पनि भइसकेका छन् । यसबाहेक यही पद्धतिको माध्यमबाट मकै र धानका अन्य जातहरू पनि परीक्षण र विकास हुने क्रममा छन् ।

सहभागितामूलक बाली प्रजनन पद्धतिको सकारात्मक पक्ष भनेको कृषकहरूले स्थानीय वातावरण सुहाउँदो र आफूलाई मनपर्ने जातहरू विकास गर्न सक्नु र स्थानीय जातका असल गुणहरूको संरक्षण हुनु हो । त्यसैले आजको आवश्यकता भनेको एकातिर सहभागितामूलक बाली प्रजनन कार्यलाई सक्दो बढावा दिनु हो भने अर्कोतिर कृषकलाई आफूले विकास गरेको जातमा स्वामित्वको अधिकार प्राप्त गर्न सक्षम बनाउनु हो ।

बिरुवाको जात अनुमोदन र उन्मोचन गर्ने प्रक्रिया

बीउविजनसम्बन्धी नीति निर्माण गरी त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न गराउनु तथा बीउविजनसम्बन्धी विषयमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक परामर्श दिन

नेपालमा बीउविजन ऐन २०४५ अन्तर्गत राष्ट्रिय बीउविजन समितिको गठन भएको छ । यस समितिले नयाँ जातका बीउविजनको अनुमोदन, उन्मोचन तथा दर्ता गर्ने; नयाँ जातको विशिष्टता, एकरूपता र स्थायित्वको परीक्षण गर्ने; र नेपालभित्र उत्पादित वा विदेशबाट आयातित बीउविजनको गुणस्तर नियमित तथा नियन्त्रण गर्ने गराउने जस्ता कार्यहरू गर्दछ । कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयअन्तर्गत रहेको बीउविजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्रले यस समितिको सचिवालयको रूपमा कार्य गर्दै आएको छ ।

बीउविजन ऐन २०४५ ले बालीको कुनै जातलाई पहिलो पटक प्रजनन वा छनौट गरी प्रयोगमा ल्याउने व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई प्रजननको रूपमा परिभाषित गरेको छ । यस परिभाषाअनुसार आफ्नो परम्परागत ज्ञान, सीप, अभ्यास, खोज तथा अनुभवको आधारमा आफ्नै खेतबारीमा स्थानीय आवहमा सुहाउँदो स्थानीय जातहरूको छनौट वा प्रजनन गरी उन्नत जातको बीउविजन विकास गर्ने कृषक तथा कृषक समुदाय पनि प्रजनक हुन् । कृषक र प्रजनकले आफूले विकास गरेको जात अनुमोदन, उन्मोचन र दर्ता गर्न बीउविजन नियमावली २०५४ ले तोकेको ढाँचामा आफ्नो बीउविजनको नमूनासहित राष्ट्रिय बीउविजन समितिको जात अनुमोदन, उन्मोचन र दर्ता उपसमिति समक्ष निवेदन दिनुपर्दछ । निवेदन प्राप्त गरेपछि सो उपसमितिले निवेदनमा उल्लेख गरिएको जातमा विशिष्टता, एकरूपता र स्थायित्व भए नभएको जाँच गर्दछ र आवश्यक परे बीउविजनको परीक्षण समेत गरेर सर्वसाधारणको जानकारीमा ल्याउँदछ । यसरी परीक्षण गर्दा उक्त जात योग्य ठहरिएमा उपसमितिले सोको अनुमोदन, उन्मोचन र दर्ताको लागि सिफारिस गर्दछ ।

बीउविजन नियमावली २०५४ मा यस किसिमको प्रावधान भए पनि हाल राष्ट्रिय बीउविजन समितिले नयाँ जातको बीउविजनको अनुमोदन, उन्मोचन र दर्ताको लागि सिफारिस गर्न निम्न प्रक्रियाहरू अपनाउने गरेको हुनाले कृषकहरूले निम्न पक्षहरूमा चासो दिन आवश्यक छ:

- बीउविजनको अनुमोदन, उन्मोचन र दर्ताका लागि निवेदनको साथै नयाँ जातको प्रस्ताव पेश गर्नुपर्दछ ।
- जात अनुमोदन, उन्मोचन तथा दर्ता उपसमितिले आफू समक्ष पेश भएको नयाँ जातसम्बन्धी प्रस्ताव राष्ट्रिय बीउविजन समितिको सहमतिमा गठन भएको प्राविधिक समितिका सदस्यहरू समक्ष छलफल र सुझावका लागि पठाउँदछ ।
- प्राविधिक समितिबाट प्राप्त सुझावलाई पुनः जात प्रस्तावक समक्ष पठाइन्छ ।
- प्रस्तावकले प्राविधिक समितिबाट प्राप्त सुझावलाई समावेश गरेर प्राविधिक समितिमा आफ्नो प्रस्तावको पक्षमा प्रस्तुति गर्नुपर्दछ ।
- प्रस्तावकको प्रस्तुतिबाट प्राविधिक समिति सन्तुष्ट भएमा समितिले नयाँ जातलाई जात अनुमोदन, उन्मोचन तथा दर्ता उपसमिति समक्ष पेश गर्ने निर्णय गर्न सक्दछ ।
- जात अनुमोदन, उन्मोचन तथा दर्ता उपसमितिको बैठकमा प्रस्तावकले पुनः नयाँ जातको औचित्य प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । उपसमितिको

बैठकमा प्राविधिक समितिका सदस्यहरूले समेत आमन्त्रित सदस्यका रूपमा भाग लिने गर्दछन् ।

- प्रस्तावको प्रस्तुतिबाट उपसमिति सन्तुष्ट भएमा नयाँ जातलाई राष्ट्रिय बीउविजन समिति समक्ष पेश गर्ने निर्णय गर्न सक्दछ ।
- नयाँ जात अनुमोदन र उन्मोचन गर्न बसेको राष्ट्रिय बीउविजन समितिको बैठकमा भने प्रस्तावक उपस्थित हुनु पर्दैन ।
- सो बैठकमा सचिवालयले समितिका सदस्यहरूलाई प्रस्तावित नयाँ जातको बालीसम्बन्धी विवरण तथा वानस्पतिक गुणहरू उपलब्ध गराएको हुन्छ । उपसमितिले गरेको निर्णयको आधारमा समितिले प्रस्तावित जातलाई अनुमोदन र उन्मोचन गर्न नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गर्ने निर्णय गर्दछ ।
- राष्ट्रिय बीउविजन समितिको सचिवालयको रूपमा कार्यरत बीउविजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्रले नयाँ जातको बीउविजन अनुमोदन र उन्मोचन गर्न समितिको निर्णयसहित नेपाल राजपत्रमा सूचना जारी गर्न कृषि मन्त्रालयमा सिफारिस पठाउँदछ । त्यसपछि कृषि मन्त्रालयले सो निर्णयलाई कानुन मन्त्रालयमा पठाउँदछ ।
- कानुन मन्त्रालयले कृषि मन्त्रालयबाट प्राप्त भएको सो निर्णयमाथि छानबिन गरी कानुनी रूपमा उपयुक्त देखिएमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गर्न पुनः कृषि मन्त्रालयमा पठाउँछ ।
- अन्त्यमा, राष्ट्रिय बीउविजन समितिले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी नयाँ जातको बीउविजन अनुमोदन र उन्मोचन भएको आधिकारिक सूचना जारी गर्दछ ।

नीतिगत सुधारका लागि सुभावहरू

नेपालजस्तो गरिब तथा सिमान्त कृषकहरूको बाहुल्यता भएको देशमा कृषि क्षेत्रको विकास गर्न जातीय विकास तथा संवर्द्धन कार्यलाई सरकारीस्तरमा मात्र सीमित नराखी निजी क्षेत्रसम्म विस्तार गर्नु जरुरी छ । यस सन्दर्भमा राष्ट्रिय बीउविजन समितिले २०६२ सालदेखि निजी क्षेत्रको लागि समेत बीउविजनको विकास तथा संवर्द्धनको कार्य गर्न ढोका खोलेको र सोही सरकारी नीतिको उपयोग गर्दै गैरसरकारी संस्थाहरू

पनि यस कार्यमा संलग्न हुनु उत्साहजनक छ । तर त्यस्तो कार्य गर्न पूरा गर्नुपर्ने प्राविधिक शर्त र भौतिक मापदण्डहरू अधिकांश नेपाली कृषकहरूका लागि उपयुक्त छैनन् । त्यसकारण यथेष्ट परम्परागत ज्ञान र क्षमता हुँदाहुँदै पनि कृषकहरूले औपचारिक रूपमा बीउविजनको विकास र संवर्द्धनमा संलग्न भई फाइदा लिने नीतिगत, कानुनी र संस्थागत वातावरणको निर्माण र विकास गर्न आवश्यक छ ।

यसका लागि नेपाल सरकारले कृषकको हित अनुकूल हुने गरी नीतिगत, कानुनी र संस्थागत सुधार गर्न पहल शुरु गरेको भए पनि एकिकृत सोच र स्रोतको अभावका कारण खासै उपलब्धी हासिल गर्न सकिएको छैन । नेपाल सरकारले यस क्रममा विशेषगरी सहभागितामूलक बाली प्रजनन कार्यक्रमहरूमा फर्त्त स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति तथा कृषकहरूको परम्परागत ज्ञान, सीप, प्रविधि र खोजको समेत संरक्षण तथा उपयोग गरेर यी समुदायहरूको संलग्नतामा बढी उत्पादन दिने उन्नत जातका नयाँ बीउविजनहरूको विकास गर्ने कार्यलाई के कसरी अघि बढाउन सकिन्छ भनी आवश्यक पहल गर्नुपर्दछ ।

त्यस्तै नेपाल पक्षधर रहेको जैविक विविधता महासन्धि तथा खाद्य र कृषिका लागि आवश्यक वानस्पतिक आनुवंशिक स्रोतसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको कृषक अधिकारमैत्री प्रावधानहरूलाई उपयोग गरी जातीय अनुसन्धान, प्रजनन र विकासका कार्यलाई के कसरी संस्थागत गर्न सकिन्छ भन्ने पक्षमा सरकारले कृषक र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफल र सहकार्य गर्न जरुरी छ ।

अर्कोतिर नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता लिएकाले सन् २०१३ को मध्यदेखि बिरुवाको जातमा प्रजननको अधिकार दिनुपर्ने कानुन ल्याउनु पर्नेछ । उचित ध्यान नदिए यस कानुनले कृषकका बीउविजनसम्बन्धी अधिकारहरूलाई कुण्ठित बनाउन सक्दछ । त्यसैले सरकारले यस विषयमा पनि संवेदनशील भई बीउविजनसम्बन्धी नियम कानुनलाई समयानुकूल सुधार गर्नु अति आवश्यक छ । ■

थप जानकारी र प्रतिक्रियाका लागि

सावती (South Asia Watch on Trade,
Economics & Environment–SAWTEE)

पो.ब.नं. १९३६६, २५४ लामटाङ्गिन मार्ग, बालुवाटार, काठमाडौं

फोन: ४४१५८२४, ४४४४४३८, फ्याक्स: ४४४४५७०

ईमेल: sawtee@sawtee.org, वेब: www.sawtee.org

साउथ एशिया वाच अन ट्रेड,
इकोनोमिक्स एण्ड एन्वायरन्मेन्ट
(सावती) को स्थापना सन् १९९४ मा

दक्षिण एशियाका गैरसरकारी संस्थाहरूको संयुक्त प्रयासबाट भएको हो । दक्षिण एशियाका ११ संस्था सदस्य रहेको सावती उदारीकरण, विश्वव्यापीकरण र विश्व व्यापार संगठनसम्बन्धी विषयवस्तुमा अनुसन्धान र सम्बन्धित सरोकारवालाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सञ्जालको रूपमा कार्यरत छ । त्यस्तै गैरसरकारी संस्थाका रूपमा सन् १९९९ मा नेपालमा दर्ता भई सावतीले राष्ट्रिय र स्थानीयस्तरमा विभिन्न परियोजना र कार्यक्रमहरू पनि संचालन गर्दै आएको छ ।

ली-बर्ड (Local Initiatives for Biodiversity,
Research and Development–LI-BIRD)

पो.ब.नं. ३२४, गैहपाटन, पोखरा

फोन: ६१-५३५३५७, ५२६८३४, फ्याक्स: ६१-५३९९५६

ईमेल: info@libird.org, वेब: www.libird.org

विसं. २०५२ मा स्थापित जैविक विविधता, अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीय पहल (ली-बर्ड) एक गैरसरकारी संस्था हो । प्राकृतिक स्रोत, जैविक विविधता र पर्यावरणीय सेवाहरूको अनुसन्धान तथा विकासमा सहकार्य र सहभागितामूलक प्रणालीहरूको अवलम्बनबाट अवसरहरूको सिर्जना गरी गरीब तथा सिमान्तकृत वर्गको जीवनस्तर सुधार गर्दै गरिबी निवारण र सामाजिक न्यायको सुधारमा टेवा पुर्‍याउनु ली-बर्डको मूल उद्देश्य हो । कृषक, कृषक समुदाय तथा समुदायमा आधारित संघ-संस्थादेखि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको साभेदारीमा नेपालका विभिन्न जिल्लामा यो संस्था कार्यरत छ ।

यस नीतिसारका लेखक कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, बीउविजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्रमा वरिष्ठ बीउ विकास अधिकृत हुनुहुन्छ । कपिराइट: सावती र ली-बर्ड, २०६६ । सज्जा: विप्रेन्द्र धिमिरे (इफेक्ट), मुद्रक: जगदम्बा प्रेस । यो नीतिसार IDRC Canada को सहयोगमा सावती र ली-बर्डको संयुक्त पहलमा संचालित तीनवर्षे परियोजना Promoting Innovative Mechanisms for Implementing Farmers' Rights through Fair Access to Genetic Resources and Benefit Sharing Regime in Nepal अन्तर्गत प्रकाशन गरिएको हो । यस नीतिसारमा प्रकाशित विचार तथा मान्यता लेखककै हुन्, सावती र ली-बर्डका नहुन पनि सक्छन् ।